

Підводячи підсумки, хотілося б процитувати авторський епіграф до роману: «Одні назвуть цей роман детективом. Другі добачать у ньому твір еротичний. Треті вважатимуть його містичним, окультним або й ритуальним. Усіх, хто шукатиме в цьому романі тільки перше, друге і третє, я прошу його не читати» [5, с. 5]. Не можливо більш влучно передати усю панораму твору. Кожне слово «Ключа» є сходинкою до пізнання чогось ірреального, що існує поруч з реальною дійсністю, і страх перед яким породжує у людській душі таке явище як забобоність, віру в надприродну вмотивованість усього, що з нами трапляється. Саме бажання розкрити «вищі плани буття», досягти знання, що виходить за межі звичайного людського досвіду є головним рушієм розгортання подій у романі. Воно стало магічним об'єктом, ідеєю-фікс Андрія, що волею випадку «ступив у слід небіжчика» [5, с. 187], і витворив нову реальність, яка перевершила навіть «таємну казку».

Список використаних джерел

1. Керлот Х. Словарь символов. – М., 1994.
2. Миллер Г. Х. Толкование 10000 снов. АСТ, Харвест, 2008.
3. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. – К., «Наукова думка», 1996.
4. Шевчук З. Як зустрітися поглядом з «Оком прірви»//Українська мова та література. – К., 2002. – 20 травня. – С. 14.
5. Шкляр В. Ключ: Роман. – 7 вид., випр. і доп. – Львів: Кальварія, 2007. – С. 192.
6. <http://slovar.plib.ru/dictionary/d23/977.htm>
7. <http://slovar.plib.ru/dictionary/d23/>

This article deals with the problem of comprehending of reasonable using of mythological and numerical symbols with the aim to give to the works of fiction magical, mystical, occult and ritual colourings. Making references to the novel by Vasiley Sheliar "The Key", the author of article interprets the influence of the faith in the fatal prescription of all events in our life on the mediocrity's fate, which is being in desperate straits of psychological crisis.

Key words: mysticism, acoustics, ritualistic behavior, mythology, arithmomania, symbolism.

УДК 398.8:94

Пастух Т.А.

Київський Національний університет імені Тараса Шевченка

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ

Розглядаються основні принципи диференціації взаємодії усної народної творчості з писемною культурною, зокрема, фольклоризму письменників.

Зосереджено увагу на аналізі теоретичних підходів реконструкції фольклорних текстів і виявленні особливостей їх структурних одиниць, доборі критерію наукового підходу до вивчення проблеми.

Ключові слова: фольклор, література, текст, взаємодія, фольклоризм, традиція, структура, реконструкція.

Постановка питання. Для фольклористики як науки надзвичайно важливо простежити специфіку життя фольклору в оригінальній літературній творчості. Виникаюча при цьому проблема співвідношення двох світоглядних парадигм, двох видів словесності, якими виступають фольклор і література – складна і багатогранна. Дослідження зв'язку між ними в широкому розумінні передбачає проведення аналізу і порівняння колективного та індивідуального, усного й писемного, традиційного та новаторського.

В останні десятиліття українська фольклористика послабила увагу до проблеми вивчення взаємин усної колективної творчості з авторською індивідуальністю. Крім того, попередники переважно розглядали проблему фольклоризму в зв'язку з українською класичною літературою і майже не торкалися взаємин усної словесності з козацьким літописанням.

Вибір теми наших наукових зацікавлень зумовлений бажанням заповнити цю прогалину, а також прагненням в епоху мистецького постмодернізму простежити явище індивідуальної художньої інтерпретації колективної народної творчості на прикладі одного з найяскравіших творів давньої української літератури часів козацької доби, яким без сумніву є літопис С. Величка.

У зв'язку з цим постає необхідність обґрунтування методологічних засад дослідження, вибору ефективних методів аналізу взаємозв'язку фольклору і літописання, їх удосконалення з врахуванням внутрішніх законів функціонування кожного з об'єктів, з'ясування специфіки деяких попутно виникаючих теоретичних аспектів означеної проблематики.

Аналіз публікацій. Теоретичні й методологічні аспекти взаємодії фольклору та писемства розроблені досить ретельно і багатопланово. При цьому, переважна більшість науковців говорять про дуалізм проблематики: фольклоризм літератури та літературність фольклору.

Зокрема, питанню впливу фольклору на літературу присвячені монографічні дослідження М. Азадовського «Література и фольклор: Очерки и этюды», С. Азбелева «Летописание и фольклор», В. Бойко «Поетичне слово народу і літературний процес», М. Гриця «Українська література XVI – XVIII ст. і фольклор», О. Мишанича «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість», С. Росовецького «Фольклорно-літературні зв'язки: компаративний аспект». Заслужують на увагу в цій площині також роботи О. Гончара, Л. Дунаєвської, Н. Малинської, В. Соболя, В. Шевчука, Г. Штоня та ін.

В числі перших, хто заговорив про потребу вивчення впливу літератури на фольклор були Ф. Буслаєв, М. Драгоманов, О. Міллер, а в ХХ ст. і дотепер – В. Перетц, В. Данилов, Г. Нудьга, С. Росовецький та ін.

Мета роботи. В пропонованій статті досліджуються особливості реконструкції фольклорних текстів, вивчаються різні підходи до її проведення, уточнюються окремі аспекти теоретичного розуміння таких структурних одиниць тексту як сюжет, мотив, претекст, художній простір.

Результати досліджень. При розгляді питання про взаємовідношення між фольклором і літописанням можливі три основні варіанти: вплив фольклору на літопис; вплив літопису на фольклор; подібність фольклору і літопису, що пояснюється не взаємовпливом, а такими чинниками як умови творення, умови побутування, єдність відображення дійсності та ін.

Природно, що в ракурсі обраної теми перший з цих аспектів набуває пріоритетного значення, оскільки в такому випадку літопис може виступати джерелом матеріалів для реконструкції фольклору. Щоб краще зрозуміти чинники, які впливають на процес відтворення, необхідно розглянути особливості притаманні літописам.

Першою особливістю літописання можна вважати компілятивний характер цих пам'яток. Компілятивність літописів обумовлювалась специфікою творчого процесу, так як більшість з них представляли собою зводи текстів взятих з різних джерел. С.Азбелев порівнював літопис із «мозаїкою, складеною з безлічі пам'яток, що передували йому» [1, с. 3].

Друга особливість літописання — тісний зв'язок з дійсністю, який змушував укладача доводити оповідь до сучасності. Такий принцип неминуче призводив до використання не тільки письмових текстів, але й розповідей. А це в свою чергу створювало особливо сприятливі умови для безпосереднього проникнення в літопис елементів усної народної творчості. До фольклорних джерел літописець звертався і тоді, коли його не задовольняв ступінь повноти письмових джерел, що були в його розпорядженні.

По-третє, літописання – такий жанр літератури, в якому присутні два способи відображення дійсності: пізнання та художнє осмислення. Це означає, що фольклорні твори, в яких переважала пізнавальна функція могли використовуватися літописцями в так званій «документальній» частині їх праці, а твори з домінуванням художності – в «художній». Таким чином, чим ближче твір фольклору стояв до простої усної розповіді очевидця, тим легше і органічніше він міг бути включений в літопис, за умови, звичайно, що його зміст влаштував літописця, а ідеологічна спрямованість або не суперечила офіційній ідеології, або піддавалася необхідній обробці. Чим більше було у фольклорному творі художності, тим менше він підходив для включення в документальний літописний текст. При цьому, нелегко було включити фольклорну пам'ятку з яскраво вираженою художньою природою і в художню частину літописного оповідання. Ці труднощі обумовлювалися відмінностями художніх методів фольклору та літератури.

Вказані особливості літописного жанру пояснюють чому такі різновиди фольклору як казка, замовляння, лірична пісня та ін., не попадали в джерельну базу літописців. Дане зауваження є суттєвим і його потрібно враховувати в процесі реконструкції текстів народної культури.

Методика реконструкції певною мірою визначається типом фольклоризму письменника. Загальновідомі два типи: «природний» та «кабінетний». У першому випадку письменник звертається до живого побутуючого фольклору, а в другому – до зафіксованого в книгах чи інших носіях [2, с. 53].

Це один тип фольклоризму письменника, який базується на традиції фольклоризму й фольклористики, а не, власне, фольклору. У цьому випадку художня творчість здійснюється під впливом домінуючих фольклористичних теорій, наукових і навколо наукових публікацій, «кон'юнктурного» фольклоризму. Ідентифікація типу і розуміння сутті фольклоризму письменника є важливою складовою процесу реконструкції в цілому.

Найрізноманітніші процеси обміну інформацією, в тому числі і в людському суспільстві, описуються загальною теорією передачі інформації. Оскільки реконструкція є ніщо інше як рух по прямій накопичення інформації у зворотному напрямі, то даною теорією можна скористатися й при відтворенні фольклорних текстів, тим більше, що методологічні основи використання її у філології вже розроблені й апробовані В.Івановим та В.Топоровим [3].

Згідно такого підходу, побутування фольклорного твору в часі накладає певний «шум» на первісний текст і з точки зору реконструкції лише забруднює його. Завдання фольклориста в процесі історико-порівняльної реконструкції зводиться до відтворення первісного повідомлення, яке постійно перекодовується з накладанням «шумів». Це відтворення стає можливим у всіх випадках, коли вдається встановити наявність більш ніж одного каналу зв'язку, через який передається дане повідомлення. Реконструктору при цьому необхідно визначити правила кодування даного повідомлення, що застосовуються кожним з передавачів.

Відсіяти «шуми» також можна за рахунок вивчення структурних одиниць твору і різних його варіантів. Методичною базою такого вивчення служить структурний аналіз. На думку Г. Левінтона: «Аналіз регіональних варіантів якого-небудь мотиву, пояснення еволюції, її напрямку може надати змістовну допомогу при реконструкції» [4, с. 305]. Вивчення структури фольклорного тексту вчений пропонує проводити на рівні фольклорної системи жанру і тексту.

У першому варіанті основною одиницею дослідження є фольклор в цілому. За таких обставин весь корпус текстів представляється як одна система, в якій визначені окремі мотиви (елементи плану змісту моделі світу), що лежать в основі даного кола текстів. Реконструкція цієї системи поруч з вивченням правил реалізації елементів плану значення системи і є головною метою дослідження. При такому підході вивчається система і мова.

У другому – ключовою одиницею вивчення є жанр. В даному випадку великий корпус текстів сприймається як система елементів, для яких задані не тільки семантичні стосунки (як у попередньому випадку), але й правила синтагматики, дистрибуції, еквівалентність, валентність окремих елементів тощо. Строгі синтагматичні правила призводять до того, що всі тексти цього жанру (варіанти) можна представити як реалізацію одного тексту (інваріанта). Дослідження при такому підході торкаються як мови (коли вивчається «словник» жанру – система елементів і граматики – правила з'єднаності цих елементів) та системи (коли досліджується жанр як спосіб народження даного типу текстів), так і мовлення окремого тексту (коли жанровий інваріант розглядається як предмет інтерпретації).

Нарешті, третій підхід вихідною функцією вибирає інваріант певної системи варіантів, послідовних за змістовою ознакою, тобто, сюжет. Критерієм їх об'єднання служать послідовності елементів змістового рівня з наявними між собою зв'язками, тобто, за традиційною термінологією, мотиви. Зрозуміло, що, порівняно з раніше описаними методами, цей тип аналізу має справу з мовленням, текстом, а не системою. Проте не можна його вважати частковим випадком попереднього, бо за такого підходу жанрові обмеження реконструкції знімаються і дослідження виходять за його кордони. Для процесу відтворення прозових текстів методичний інструментарій подібного роду вкрай бажаний, оскільки одна і та ж послідовність мотивів може зустрітися як в межах різних розповідних жанрів, так і поза наративом та й взагалі за межами словесного фольклору.

В основі поняття сюжету лежить уявлення про подію. У кожному жанрі встановлено свої границі, що відокремлюють подію від не події. Одна і та сама побутова реалія в різних текстах може набувати чи не набувати характеру події. Особливо чітко це простежується на прикладі літописання і фольклору: в літописах є багато історично достовірних фактів – подій, наприклад, про життя та військові досягнення Богдана Хмельницького, які абсолютно не знайшли відображення у фольклорному матеріалі.

Для оцінювання актуальності тієї чи іншої події, слушною є думка Ю.Лотмана, який писав: «сюжет органічно пов'язаний з картиною світу, який стає мірилом того, що є подією, а що... не повідомляє нам нічого нового» [5, с. 283]. Критерієм виокремлення події може бути певна її екстраординарність сама по собі, будь-що відмінне від одноманітності на всіх рівнях.

Всякий жанр володіє певним внутрішнім законом, котрий істотно визначає семантику окремо взятого тексту. Якщо це так, тоді сюжет значною мірою визначається тим жанром, в якому він реалізований. Проте, з позиції структурного аналізу окремого тексту сюжет стає незалежним від жанру, наповнюється власною специфікою, що не зумовлена жанром. Ця можливість забезпечується двобічною природою фольклорного жанру: він є одночасно і мовою, і мовленням. Наприклад, у системі фольклорних жанрів казка є простим текстом, що має свій зміст, відмінний від змісту дум чи переказів. В той же час, відносно окремого тексту, казка може виступати як мова, якою цей текст викладений.

Протягом свого побутування сюжет може бути викладений декількома жанровими «мовами»: мовою думи, легенди, билини тощо. Як наслідок, план значення, реалізуючись у різних планах вираження, сам корегується і змінюється, хоча й не докорінно, задовольняючи потреби кожного плану вираження (жанру). Звичайно, «різномовні» варіанти можуть сильно відрізнитися один від одного, зокрема, наявними в них мотивами, якщо вони еквівалентні з точки зору даного сюжету чи одного з жанрів мовлення.

Говорячи ж про мотив, слід зауважити, що він існує ніби поза сюжетом твору і його можна переказати якоюсь метамовою. Витлумачуючись певною з цих мов, мотив набуває то враження наукового факту, то епічної поетизації, то простоти викладу, змінюючи забарвлення, обростаючи новими елементами. Подекуди неможливо однозначно сказати, в якому з жанрів цей мотив побутував раніше, як переходив з одного в інший і чи взагалі переходив. Але іноді таку приналежність виявити більш ніж легко, особливо, коли бачимо в одному жанрі слід не лише мотиву, а й мотиву з елементами, якими він обрис для зовсім іншого. Враховуючи, що мотив — найдревніша частка тексту і при цьому не обов'язково велика подія, то розшукуючи схожі мотиви, необхідно розглядати з-поміж інших і найдревніші рівні тексту, їх першооснову – пратекст.

За Г. Левінтоном, пратекст – це «стан максимальної конвергенції варіантів» [4, с. 310], тобто, той етап еволюції тексту, коли в ньому не було вторинних розходжень. Пратекст – певною мірою абстракція, зручна для пояснення подальшої еволюції мотиву. До того ж, пратекст не завжди є найдавнішим станом тексту. Тому, реконструкція має проводитись розумно, з певним почуттям міри, залежно від того, що саме має на меті відшукати дослідник. Тобто, давніші першотвори, що призвели до появи пратексту не повинні відвертати увагу від нього самого.

Досить важливі в контексті проблеми відтворення також випадки так званої «вторинної конвергенції» [4, с. 311], – вторинного виникнення змісту у запозичених текстах, зведення кількох текстів в один. В цьому випадку процес реконструювання вивільняється від генетичного аспекту. Таким чином, пратекст може бути реконструйований як для генетично пов'язаних, так і для типологічно подібних варіантів.

З сюжетом тісно пов'язане поняття художнього простору.

Існує два типи залежності тексту від простору:

- Текст потрібно розмістити на заданому, строго обмеженому просторі, який обчислюється кількістю сторінок, фраз, рядків і знаків (тобто простір задано і необхідно побудувати текст, що його заповнить);
- Простір не обмежено, але задано обсяг тексту (кількість інформації для передачі, критерій докладності, особливості мовної форми), який і визначає, яким буде простір.

Перший випадок нагадує твір фольклорний, коли традицією визначена приблизна структура простору, а

другий – літературу, зокрема, літописання, коли автор сам вибирає тему і стиль мови, що в свою чергу диктує правила відбору інформації і поєднання джерел.

Місце дії – не лише опис пейзажу чи декоративного фону. Весь простір тексту, у якому відображається світ об'єкту, складається в певний топос. Цей топос завжди наділений певною предметністю. За зображенням речей та предметів, в оточенні яких діють персонажі тексту, виникає структура топосу. При цьому структура топосу виступає в якості мови для вираження інших непросторових відношень тексту. [5, с. 280]. Тому дослідження художнього простору тексту також може допомогти процесу реконструкції.

Отже, зв'язки усної словесності з літературною традицією – багатоаспектні, комплексні й можуть відбуватися на різних етапах розвитку як фольклору, так і писемної культури. Тому, розглядаючи питання про взаємодію літопису та фольклору, недостатньо сюжетного або типологічного порівняння уривків текстів обох сторін, на предмет їх схожості чи відмінності. Реконструкція фольклорних текстів потребує також проведення відповідних семіотичних досліджень.

Семіотичний аналіз тексту допоможе проникнути у внутрішній світ письменника, розкрити його знакову систему, дасть уявлення про світобачення і світовідчуття. Якщо виявиться, що світогляд автора був фольклорним, певно, й відповідь на питання про фольклоризм його творчості знайти буде набагато простіше. Тому, проблема взаємовпливу фольклору і літопису має вийти за межі суто лінгвістичних досліджень і вирішуватися з врахуванням ментальних, психологічних особливостей на надлінгвістичному рівні. При цьому необхідно визначити роль «генетичної пам'яті» в процесі творчої реалізації задуму літописцем, а також вплив його світоглядної системи на відбір серед усієї доступної інформації тієї єдинобажаної, що могла бути задіяна для подальшого вираження власною інтерпретацією.

Висновок. Вірогідність відшукання в літописі слідів того або іншого жанру фольклору загалом визначається тим, наскільки можливе було органічне включення цих пам'яток в звичайну усну розповідь очевидця, в повсякденну усну мову. З огляду на це, методичними засадами дослідження взаємозв'язку фольклору і літописання можуть служити принципи історико-типологічного, історико-порівняльного і структурного аналізу текстів, а також окремі елементи семіотичного дослідження. Використання відповідних методів аналізу щодо творів українського героїчного епосу, видається особливо продуктивним, оскільки перед дослідниками лежить значний фольклорний простір майже не охоплений науковим дискурсом.

Список використаних джерел

1. Азбелев С. *Летописание и фольклор // Русский фольклор: Т. 8: Народная поэзия славян.* – М.-Л., 1963 – С. 3-76
2. Росовецький С. *Фольклорно-літературні зв'язки: Компаративний аспект: Монографія.* – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 277 с.
3. Иванов В., Топоров В. *Постановка задачи реконструкции текста и реконструкции знаковой системы // Структурная типология языков.* – М.: Наука. – 1966 – С. 1-24.
4. Левинтон Г. *К проблеме изучения повествовательного фольклора // Типологические исследования по фольклору. Сборник статей памяти В.Я. Проппа.* – М.: Наука. – 1975 – С. 301-318.
5. Лотман Ю. *Структура художественного текста.* – М.: Искусство, – 1970 – 384 с.

Basic principles of differentiation of co-operation of verbal folk creation are examined with writing cultural, in particular, to folklorism of writers.

The attention is concentrated on the analysis of theoretical approaches of reconstruction of folk-lore texts and showing of features of their morphons, selection of criterion of the scientific approach to the studying of problem

Key words: folklore, literature, text, interaction, folklorism, tradition, structure, reconstruction.

УДК 821.111 – 3 + 821.161.2 – 3] 091

Попадинець О.О.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЖАНРОВО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ВАЛЬТЕРА СКОТТА І МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО

У статті розглянуто питання про вплив жанру літературного твору на його лексичний склад, проаналізовано подібність і різницю функцій архаїзмів та історизмів у історичних романах В.Скотта і М. Старицького. Визначено, що головною ознакою жанру історичного роману є лексика, яка має у своїй семантичній структурі компонент «минуле», тобто архаїзми та історизми.

Ключові слова: історичний роман, жанрово маркована лексика, архаїзми, історизми.

Мовностилістична структура історичних романів містить важливу лінгвокраїнознавчу інформацію, а також становить цінне джерело дослідження історії стилів української літературної мови, зокрема з погляду структурно-семантичної і функціонально-стилістичної ролі в художніх текстах застарілої лексики, як зображальних і експресивно-оцінних компонентів індивідуального стилю, як показників мовного жанру в його історичному розвитку. Використання лексичного складу мови у тексті конкретного літературного твору підпорядковане цілому ряду детермінуючих факторів. Одним із найважливіших серед них є жанрова приналежність твору, або «той естетичний канон, згідно якого автор конструє як сам зображуваний світ, так і засоби його вербалізації».